

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KUZAY KAFKASYA'DA DİN EĞİTİMİ

Alim Emin YUSUFOĞLU*

E-mail: yusubov-elvin@mail.ru

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9603-8606>

Citation/©: Yusufoglu, A. E., (2020). Geçmişten günümüze Kuzey Kafkasya'da din eğitimi. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 10, 79-103.

Öz

Din, bir ulusun yaşam tarzını, düşüncesini ve günlük davranışını belirleyen en önemli hususlardan biridir. İnanan için, inandığı dinin temellerini bilmesi çok önemlidir. Dinin anlaşılması bazı insanlar için yaşamın anlamı haline gelirken, bazıları için de, temel bir dini bilgiye sahip olmak yeterli olmaktadır. Bu çalışmada, Kuzey Kafkasya'da İslam'ın yayılması, çeşitli tarihsel gelişim dönemlerinde dinin rolü ve önemi, din eğitiminin oluşum aşamaları ve günümüzde din eğitiminin durumu değerlendirilmektedir. Makale, İslam'ın bölgeye girişinden günümüze Kuzey Kafkasya'da İslam dini özelinde din eğitime bir bakış sunmaktadır. Çalışmanın ilk kısmı, geleneksel İslam eğitim sisteminin oluşumunun ve yapısının tarihini, Çarlık Rusya dönemindeki durumunu ve Kuzey Kafkasya'da Cedid (yeni usul) hareketini ele almaya çalışmaktadır. Makalenin ikinci kısmında, 20. yüzyılda Sovyet yetkililerinin İslam hakkındaki bazı kararları üzerinde durulmakta, devlet politikası çerçevesinde din uygulamaları incelenmektedir. Sovyet döneminde Kuzey Kafkasya'daki İslam eğitiminin durumu ele alınmaktadır. Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte, 20. yüzyılın sonunda bölgede yeniden oluşmaya başlayan din eğitimi uygulamaları değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Kuzey Kafkasya'daki örgün ve yaygın İslam eğitim sistemi, mevcut din eğitimi kurumları ve sorunları hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din eğitimi, İslam, Kuzey Kafkasya, Dağıstan, Rusya.

* Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü.

RELIGIOUS EDUCATION IN THE NORTH CAUCASUS FROM PAST TO PRESENT

Abstract

Religion is one of the most important issues that determine the lifestyle thoughts and daily behaviors of a nation. Believers need to know the fundamentals of the religion they believe in. Understanding religion becomes the meaning of the life for some people, while for others it is sufficient to have basic religious knowledge. In this article, the spread of Islam in the North Caucasus, the role and importance of religion in various historical development periods, the formation stages of religious education and the status of religious education today are discussed. The article provides a perspective on religious education, particularly in the context of Islam, in the North Caucasus from the entrance of Islam to the region to today. The first section of the article addresses the history of the formation and structure of the traditional Islamic education system, its status in the Tsarist Russian period and the Jadid (new system) movement in the North Caucasus. In the second section, certain decisions of the Soviet authorities about Islam in the 20th century are addressed, and religious practices are examined within the framework of state policy. Religious education practices that started to re-emerge at the end of the 20th century in the region are evaluated. Information on the formal and non-formal Islamic education system in the North Caucasus, current religious education institutions and their problems are provided.

Keywords: Religion Education, Islam, North Caucasus, Dagestan, Russia.

Giriş

İslam dini Kuzey Kafkasya'da¹ on üç asırdan fazla bir tarihi geçmişe sahiptir (Akhiyadov, 2020). Kuzey Kafkasya'ya yayılan İslam, yalnızca din değil, aynı zamanda bir kültür ve yaşam tarzı olmuş, halkın etnik özelliklerinin önde gelen bir bileşeni hâline gelmiştir. Uzun zamandan beri din, bölge toplumunun sosyal, ekonomik, kültürel ve diğer tüm yaşam alanlarını etkilemiştir. Birçok devleti ve halkı barındıran Kuzey Kafkasya bölgesinde İslamlaşma süreci asırlar almıştır. Bu süreci öncelikle Araplar, daha sonra Türkler istikrarlı bir şekilde sürdürmüştür. 16. yüzyılın sonunda İslam, tüm bölgede resmî din statüsü kazanmıştır (Yarlıkapov, 2003, ss. 49-50). Bu nedenle, İslam unsurunu görmezden gelerek, Kuzey Kafkasya'nın tarihi ve kültürü hakkında bir çalışma yapmak imkansızdır. Arap dili ve

¹ Günümüzde Kuzey Kafkasya denildiğinde Rusya'nın güney-batısında yer alan, Rusya Federasyonu'nun sekiz federal bölgesinden biri olan Kuzey Kafkasya Federal Bölgesi anlaşılmaktadır. Bu bölgede Dağıstan, Çeçenistan, İnguşetya, Kabardey-Balkar, Karaçay-Çerkes, Adige, Kuzey Osetya-Alanya gibi yedi özerk cumhuriyet ve Stavropol ili bulunmaktadır. Kuzey Kafkasya'nın kuzey-batı kesiminde (Stavropol ve Kuzey Osetya-Alanya) hem Rus nüfusunun hem de Hristiyan olan Osetlerin varlığı nedeniyle Müslümanların oranı daha düşüktür. Bölgedeki diğer özerk cumhuriyetlerin nüfusunun neredeyse tamamı Müslüman'dır.

kültürünün bölgeye girişi, Müslüman edebiyatının oluşumu, sosyal ve kültürel yaşam, İslam dünyasıyla olan ilişkiler gibi konular İslam'dan bağımsız olarak düşünülemeyen bilimsel çalışma alanlarının sadece bir kısmıdır. Doğal olarak, yerel İslam eğitimi meselesi de bölgede İslam'ın yayılması sürecinin dışında değerlendirilemez. nk dinin Kafkasya'da kökleşmesi, halkı eğitme ve aydınlatma yoluyla gerçekleşmiştir. Asırlar içinde, İslam dininin Kuzey Kafkasya toplumunun yaşamının tüm alanlarına nüfuz etmesi, bölgede İslam eğitim sisteminin geniş çapta gelişmesine yol açmıştır.

Din eğitimi, bölge Müslümanlarının dini ve sosyal hayatlarında, her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Bu bağlamda, Kuzey Kafkasya'da uzun ve kendine özgü bir tarihe sahip olan İslam eğitimini, 7.-10., 11.-16., 17.-19. yüzyıllar arası, 20. yüzyılın başı - 1980'lerin ikinci yarısı ve 1990'lardan günümüze şeklinde birkaç dönemde değerlendirmek gerekmektedir. Söz konusu dönemlerin her birinin kendine özgü özellikleri vardır. İlk dönemin belirgin özelliği İslam'ın bölgeye yayılması ve tutunması olmuştur. 11.-19. yüzyılların arasında, İslam'ın Kuzey Kafkasya toplumunun eğitim, kültür, siyaset gibi tüm yaşam alanlarında gittikçe artan bir etkisi olmuştur. Yaşam normlarının şeriat'a göre belirlenmesi ve İslam eğitim sisteminin oluşması şeklinde daha derin süreçler meydana gelmiştir. Yirminci yüzyılda Sovyet militan ateizm dönemi, bölgede dinin gerilemesine ve din eğitimi sisteminin kmesine neden olmuştur. 20. yüzyılın sonunda, Kuzey Kafkasya'da yeniden gcl İslami canlanma ve dine karşı ciddi bir ilgi artışı yaşanmıştır (şihsaidov, 2010, ss. 31-32). Yüzlerce caminin inşası, çok sayıda medrese ve mahalli mektebin açılması, dini kitapların yayınlanması, Kur'an'a ve Arap diline artan ilgi, bu canlanmanın yansımalarıdır. İslami değerlere dönüş, Kuzey Kafkasya halklarının ulusal kültürlerinin canlanmasında önemli bir tarihi süreç olarak algılanmaktadır. Bölgede İslam'ın ve din eğitiminin yeniden canlanma süreci, İslam dünyasının ortak alanını oluşturma sürecinin önemli bir parçasıdır. Günümüzde, İslam eğitim sisteminin gelişimi ve modern eğitim alanına entegrasyonu, devlet yetkililerinin, din adamlarının ve İslam eğitim kurumlarının üzerinde durduğu en önemli meseledir.

Bu alışma, yalnızca İslam'ın bölgede yayılması sürecinin özellikleri hakkında bilgi vermeyi değer, aynı zamanda geçmişten günümüze İslam eğitiminin oluşumunu, yerini ve rolünü belirlemeyi hedeflemektedir. Kuzey Kafkasya'da dinin sosyo-kültürel nemi, İslam eğitiminin geçmişle bağlantılı olarak bugünkü durumunun ve mevcut problemlerinin incelenmesini gerekli kılmaktadır. Makalenin ilk kısmında, Kuzey Kafkasya'da İslam'ın varlığından ve din eğitiminin tarihsel oluşum ve gelişiminden söz edilecektir. Ayrıca, arlık ve Sovyet Rusya'sı dönemlerinde bölgedeki İslam eğitiminin durumu ve problemleri hakkında bilgi verilecektir. Makalenin ikinci kısmında ise Kuzey Kafkasya'da Sovyet sonrası dönemde yeniden oluşturulan İslam eğitim sistemi genel olarak tanıtılacaktır. Burada, Sovyet sonrası dönemde din eğitiminin canlanması, gelişimi, mevcut durumu ve problemleri üzerinde durulacaktır. Günümüzde İslam eğitim kurumlarının toplumdaki mevcut rolü, finansman ve mezunlarının istihdamı meselesi ve karşılaştıkları diğer sorunlar

değerlendirilecektir. Bununla birlikte çerçevenin belirlenmesi için bu çalışma, Kuzey Kafkasya'da Müslüman nüfusun yoğun olduğu bölgelerle sınırlı tutulacaktır. Ağırlıklı olarak Dağıstan, Çeçenistan ve İnguşetya cumhuriyetlerindeki din eğitimi uygulamalarından söz edilecektir.

Türkiye'de Kuzey Kafkasya ve Rusya Müslümanları hakkında belli bir Türkçe literatür mevcut olsa da bölgedeki İslam eğitimi ve öğretimiyle alakalı çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Bu çalışmalarda, genellikle Kuzey Kafkasya Müslümanlarının durumu, bölge halklarının İslam dinini kabul etmeleri, kimi bölge ülkelerindeki din eğitimi ve öğretimi meseleleri, Rus okullarında din eğitimi meseleleri ve var olan medreselerle ilgili konular ele alınmıştır (Abdurrazak Pelier, 2015; Aliyev, 2008; Beyler, 2016; Emelyanova, 2003; Fedakar, 2001; Gülçür, 1996; Kozyrev, 2005; Uyar, 2018). Dolayısıyla bu yayınlarda Kuzey Kafkasya'da İslam eğitimi müstakil bir araştırma konusu olmamıştır. Bizim bu çalışmamızda literatür incelemesi gerçekleştirilmiştir. Öncelikli olarak konuyla ilgili Rusça kaynaklardan yararlanılmış, ardından Türkçe kaynaklar incelenmiştir. Bunun için konu ile ilgili resmî yayınlar, dergiler, makaleler, tezler, yönetmelikler ve ders müfredatlarından faydalanılmıştır. Bunun yanında Kuzey Kafkasya'da İslam eğitiminin durumunu tasvir etmek için, betimleme ve tarama yöntemleri de kullanılmıştır.

1. Kuzey Kafkasya'da İslam Eğitiminin Oluşumu

Kuzey Kafkasya'da İslam eğitiminin tarihi, bölgeye İslam'ın yayılması ve ilk camilerin yapılmasıyla başlamıştır. İslam'ın Kuzey Kafkasya'ya yayılması Arapça "Kapılar Kapısı" anlamına gelen Bab-ul Ebvab kentiyle başlamıştır. Bu kent, günümüzde Dağıstan'ın en eski tarihine sahip olan Derbent şehridir. Bu şehire, yerli halka İslam'ı tanıtmak için yaklaşık 642 yılında Emevi Halifesinin ilk elçileri gelmiştir. 733 yılına gelindiğinde, Derbent ve çevresinde İslam Halifesinin iktidarı yerleşmiş ve camiler inşa edilmiştir. Bu camiler, bugünün Rusya Federasyonu topraklarında Halife Harun Reşid döneminde inşa edilen ilk camilerdir. Camiler sadece ibadet yeri değil, aynı zamanda toplumun sosyo-kültürel ve eğitim yaşamlarının merkezi olmuştur. Camilerde, Kur'an ve temel dini bilgiler öğretilmiştir. Kuzey Kafkasya'da oldukça erken bir zamanda, üst seviye din eğitimi kurumları olan medreseler açılmaya başlanmıştır. Bu süreçte, Güney Dağıstan'ın aktif olarak yer aldığı ve hatta İslam dünyasının diğer bölgelerinden önde olduğu belirtilmelidir. Kuzey Kafkasya'daki ilk medrese, 11. yüzyılın sonlarında Tsahur köyünde inşa edilmiştir. Sonraki yıllarda Dağıstan'da medrese sayısı giderek artmış, Derbent, Kuzey Kafkasya'da büyük bir dini eğitim merkezi hâline gelmiştir. Böylece, 13-14. yüzyıllara gelindiğinde Güney Dağıstan topraklarında, başarılı bir şekilde işleyen aşamalı bir İslam eğitim sistemi gelişmiştir. Bu sistemin ana unsurları, mektep ve medreseler olmuştur (Sadikov, 2009, ss. 33-34). Mekteplerde, temel dini bilgiler, okuma-yazma ve Kur'an-ı Kerim gibi temel dersler okutulmuş, medreselerde ise, çeşitli ilimlerin okutulmasına ve incelenmesine özen gösterilmiştir.

Kuzey Kafkasya'nın bu bölgesinde İslam eğitiminin bu büyük başarısı, burada sadece yabancı eserlerin tercüme edilmesinden kaynaklanmaz, aynı zamanda bazı dini eserlerin Arapça kaleme alınmasının da katkısı vardır. Rus oryantalist, akademisyen Krakovskiy, Arap olmayan ülkelerin hiçbirinde, Arap dilinde yazılan eserlerin, 20. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar tam bir canlılık sağlayamadığını söylerken, Dağıstanlı bilgin Hasan Alkadari'nin görüşüne dayanarak, Kuzey Kafkasya'da 16. yüzyıldan sonra yerli Arapça edebiyatın ortaya çıktığını dile getirmiştir (Krakovskiy, 1960). Bununla birlikte, Dağıstanlı araştırmacılar tarafından yapılan son araştırmalara göre, yerli Arapça el yazma eserlerin oluşumu daha erken dönemlere dayanmaktadır. Kafkas halkları Arap alfabesine ek olarak st ve alt hareketleri kullanarak hazırladıkları "acem" yazısını kullanmışlardır. Bu yazı stili dini, tarihi, felsefi ve diğer eserlerin yazılmasında da yaygın olarak kullanılmıştır. 15. yüzyıldan itibaren medreselerde yetişmiş olan Dağıstanlı alimlerin Tarih, İslam Hukuku, Arapça, Tefsir, şiir, Mantık, Matematik, Tıp, Astronomi gibi alanlarda hazırladıkları el yazmalarının tematik çeşitliliği dikkat çekmektedir. Ayrıca tüm bu disiplinler, Orta ağ Dağıstan medreselerinde uygulanan müfredatı da yansıtılmaktadır. Bölgede iletişim dili olarak Türkçe kullanılmasına rağmen, zamanla Arapça'nın Kuzey Kafkasya'daki kullanım alanı giderek büyümüş ve Arapça 17.-19. yüzyıllarda sadece eğitim değil, aynı zamanda bilimsel ve edebi eserlerin, resmî ve özel yazışmaların genel dili hâline gelmiştir. Bugün, Rus Bilimler Akademisine bağlı Dağıstan Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü'nün El Yazmaları Kütüphanesinde en eskileri 12. yüzyılda yazılmış,  binden fazla el yazması eser ve altı bin belge bulunmaktadır (Yarlıkapov, 2002, s. 9).

Bununla birlikte, Kuzey Kafkasya bölgesinde İslam'ın yayılmasında ve din eğitimi faaliyetlerinde, Nakşibendiyye ve Kadiriyye gibi tasavvufi tarikatların ve şeyhlerin büyük rolü olmuştur. rnek olarak, İnguş halkı üzerinde Nakşibendi şeyhi een asıllı şeyh Mansur'un (1760-1794) büyük etkisi olmuştur. Ayrıca 19. yüzyılın ilk yarısında Kuzey Kafkasya'da Nakşibendi tarikatının yayılmasında önemli bir rol de şeyh şamil'e (1797-1871) aittir. Aynı dönemde şeyh Kunt-Hacı Kişiyyev'in (1812-1867) alışmaları sayesinde, Kafkasya'da Kadiri tarikatı yayılmaya başlamıştır (Albogaçiyeva, 2019, s. 188; Aydın ve Ergün, 2019; Azimli, 2017; Lemercier-Quellejey, 1993). Önde gelen bu alimlerle birlikte, bölge toplumuna ihtiyaç duyulan dini bilgileri öğreten ve İslam eğitimi veren Avar, Kumık, Dargin, Lezgin ve een asıllı birçok alim bulunmaktadır. Kuzey Kafkasya'da İslam'ın yayılması ve Arap dilinin yaygınlaşması nedeniyle, İslam eğitim kurumlarına olan ihtiyaç artmış ve 19. yüzyıla gelindiğinde Kuzey Kafkasya'daki mektep ve medreseler oldua artmıştır (Adiloğlu, 2008; Neflyayeve, 2005). Bu bakımdan, Dağıstan'daki kadar gelişmiş olmasa da Kuzey Kafkasya'nın Çeçenistan, İnguş ve Karaçay gibi diğer bölgelerinde de İslam eğitim kurumları var olmuştur.

2. Çarlık Rusya'da Müslümanların Din Eğitimi

Kuzey Kafkasya'da 18.-19. yüzyıllara gelindiğinde, üç aşamalı İslam eğitim sistemi oluşmuştur. Evlerde Kur'an dersleriyle başlayan din eğitimi, daha sonraki aşamada mektep

ve medrese eğitimiyle devam etmiştir. Medreselerde tanınmış alimlerden eğitim görmek, İslam eğitiminin en son ve en yüksek aşaması olmuştur.

İslam eğitiminin başlangıç aşaması, evlerde çocuklara ebeveynleri veya akrabaları tarafından özel olarak verilen alfabe ve Kur'an derslerinden oluşmuştur. İlk aşamadaki din eğitiminin asıl amacı, Kur'an okumayı, ahlak ve ibadet alanına ait temel dini bilgileri öğretmek olmuştur. Rus bilim insanı Petr Uslar'ın belirttiği gibi, ebeveynler çocuklarının en azından Kur'an okuyabilecek seviyeye gelmelerini, kendileri için dini bir görev olarak görmüşlerdir (Uslar, 1887, ss. 3-4). Bu husus çoğu zaman araştırmacılar tarafından dikkate alınmamaktadır. Halbuki bu eğitim şekli okuryazarlığın ve temel dini bilgilerin Müslümanlar arasında yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Özellikle evlerde verilen Kur'an dersleri, çoğunlukla İslam eğitiminin sonraki aşamalarına katılamayan kız çocukları için önemli bir yere sahip olmuştur. Örnek olarak 19. yüzyılın sonunda kızlar, Dağıstan mekteplerinde öğrencilerin sadece %10'unu oluşturmuş, medreselerde hiç okuyamamışlardır. Bu nedenle, evde aldıkları Kur'an dersleri, kadınların büyük çoğunluğu için tek eğitim imkânı olmuştur (Sadikov, 2009, s. 34; Yarlıkapov, 2002).

İslam eğitiminin ikinci aşaması mahalle mektebi eğitimi idi. Genellikle imamın girişimiyle ya camide ya da kendi evinde düzenlenmekteydi. Mekteplerin özel olarak yapılmış müstakil binaları olmadığı için, o dönemde Kuzey Kafkasya'da mekteplerin sayısını hesaplamak imkânsız görülmektedir. Mekteplerde eğitim ezbere dayalı gelenekçi yöntemlerle yapılmaktaydı. Kur'an'ı yüzünden okuma derslerine ek olarak, belli sureler ezberlenmekte, ibadet esasları öğretilmekte ve aynı zamanda başlangıç seviyesinde Arapça dilbilgisi okutulmaktaydı. Öğrenci, eğitime sene içinde istediği zaman başlayabilmekte ve dilediğinde de daha tanınmış olan hocaya geçebilmekteydi. Dersler tek sınıfta/odada yapılmakta, sabah namazından sonra başlayan dersler gün boyunca devam etmekteydi. Eğitim süresi, 3-4 ay olabildiği gibi birkaç seneye de uzayabilmekteydi. Mektep eğitimi tamamlamış bir öğrenci dini kurumda görev alamamaktaydı. Bunun için, İslam eğitiminin bir sonraki aşaması olan medreseden mezun olmak gerekmektedir (Yarlıkapov, 2002, ss. 13-14).

Din eğitiminin üçüncü aşaması medrese eğitimi idi. Medreseler yüksek din eğitimi seviyesindeydi. Mekteplerden mezun olan öğrencilerin çok azı medreselerde eğitimlerine devam edebilmekteydi. Medrese seviyesindeki eğitimi genellikle varlıklı ailelerden gelen çocuklar alabilmekteydi. Mekteplerin aksine, medreseler genellikle özel inşa edilmiş bir binada ya da caminin ekinde veya caminin arka odalarından birinde bulunmaktaydı. Genellikle alimler veya kadılar tarafından açılan medreselerde eğitim ücretli bir şekilde yapılmaktaydı. Medrese eğitiminin temelini tefsir ve hadis oluşturmaktaydı. Abdurahman Gazikumuh'a göre, Dağıstan medreselerinde yaygın olarak, Kur'an, Arapça dilbilgisi (sarf ve nahiv), tefsir, mantık, fıkıh, İslam tarihi, siyer, tasavvuf, akaid, hitabet, hat ve şiir (edebiyat) gibi çeşitli ilimler okutulmaktaydı. Bunlara ek olarak medresede coğrafya, astronomi, fizik, felsefe ile Türkçe ve Farsça da öğretilmekteydi. Kuzey Kafkasya medreselerinde eğitim dili

Arapçaydı. Medreselerin büyük çoğunluğunda belli bir müfredat yoktu ve eğitim süresi belli bir süreyle sınırlandırılmamıştı. Genellikle eğitim süresi üç ila beş yıl arasında değişmekteydi. Eğitim süreci genellikle tek bir hoca riyasetinde yürütülürken, bazı hllerde başarılı ve kıdemli öğrenciler arasından seçilen asistanlar tarafından da yürütülmekteydi. Bu eğitim sistemi, Kuzey Kafkasya'da Müslümanların yaşadığı tüm bölgelerde hkimdi (Sadikov, 2009, ss. 34-35). Kuzey Kafkasya'da bilinen en meşhur medreseler, Sorgat, Kudutlu, Kudali, Ahtı, Kumuh, Urad, Alkadar, Aksay ve diğer yerleşim yerlerinde bulunmaktaydı. Dağıstan'dan ve Kafkasya'nın diğer bölgelerinden öğrenciler, bu medreselerde eğitim görmek için bu şehirlere gelmekteydi. Medreselerin en yoğun olduğu yer olan Dağıstan, Kuzey Kafkasya'da yaşayanların tamamına din eğitimi olanağı sağlamaktaydı. Ayrıca alimlerin ve zenginlerin kitap koleksiyonları ile cami kütüphaneleri eğitim sürecinde önemli bir rol oynamaktaydı. Dağıstan'ın Akuş ve Usiş köylerinde bulunan kütüphaneler, bölgenin dört bir tarafında yaşayan ilim talebelerinin ilgisini çekmekteydi (Yarlıkapov, 2002, ss. 14-15).

Bu bölgede İslam eğitim sisteminin belli problemleri bulunmaktaydı. Müslümanlara ait okullar, devlet finansmanına sahip olmadığından srekliplik arzetmiyordu. Çarlık yönetimi döneminde, İslam eğitim sistemi devletten tamamen bağımsızdı. Rus makamları, halkın dini eğitiminin düzenlenmesinde hiçbir sorumluluk stlenmemekteydi. Mektep ve medreselerin işleyişi için hazineden kaynak ayırılmamaktaydı. Eğitim kurumları ğrenci velilerinin, yerli halkın ve hayır severlerin bağışlarıyla ve zekat gelirleriyle ayakta kalmaktaydı. Buna ek olarak, öğrenciler her Cuma günü en yakın köy ve kasaba halkını dolaşmakta, düşük bir ücret karşılığında Kur'an okuyarak ve sadaka toplayarak kendilerine ek gelir kazanmaya çalışmaktaydılar. şunu söylemek gerekir ki, mektep ve medreselerde eğitim sürecinin organizasyonu, imkn ve içerik bakımından Rus Hıristiyan okullarına göre çok yetersiz kalmaktaydı (Albogayeva, 2019, s. 189). Eksiklerine rağmen, halkın eğitim seviyesinin gelişimi üzerinde olumlu etkisi olan Müslümanlara ait bu okullar, nüfusun ekseriyeti için tek bilgi kaynağıydı.

ar hükümeti, bu bölgelerde Müslümanlara yönelik din eğitimi sürecini organize edecek, mevcut sorunları üzecek, hocaların bilgi ve hazırlık seviyesini geliştirecek bir sistem oluşturmak için uğraşmamıştır. Aksine, Kuzey Kafkasya'da cami ve medrese sayısındaki büyümeden rahatsız olan Rus idaresi, özellikle, tarikatları toplumun güvenliği için tehdit olarak görmüş, birçok tarikat şeyhini tutuklayarak sürgün etmiştir. İktidar, yerli halkın Rus arlığına bağlılıklarını sağlayacak bir eğitim siyaseti geliştirmiş ve uygulamaya başlamıştır (Albogayeva, 2019, s. 190). İslam eğitim sisteminde mevcut olan sorunlar, yürütülen siyaset sebebiyle daha da artmıştır.

Kafkas nüfusunun zorla Ruslaştırılmasını ve İslam eğitiminin ve kültürünün gelişiminin kısıtlanmasını amaçlayan arlık politikası, 26 Mart 1870 tarihinde kabul edilen "Müslümanların hızlı bir şekilde Ruslaştırılması ve Rus halkıyla birleşmelerini amaçlayan sistemin oluşturulması" kararına istinaden gerçekleştirilmiştir. İslam eğitiminin devlet

eğitim standardına uygun olarak düzenlenmesindeki ilk uygulama, Müslümanlara ait okullarda Rus dili dersinin zorunlu hâle getirilmesi olmuştur. İslam eğitim kurumları, yalnızca maaşını ödedikleri bir Rus dili öğretmenini bulundurmaları şartıyla eğitimlerini sürdürebilmişlerdir. Devletten herhangi bir maddi destek alamayan Müslüman okulları, yeni çıkan masrafları da karşılamak zorunda kalmışlardır. İslam eğitimine alternatif olarak açılan Rus okullarında, eğitimin tamamen Rus dilinde yapılması, halkın tepkisini çekmiş ve bu da okullara olan ilginin azalmasına neden olmuştur. Dönemin aydınlarından Dzasohov, bölgede zorla uygulanan Çarlık politikasını: “Bir ulusun ana dilini unutturmak, onun kimliğini yok etmek demektir. Anadilde, milletin mahiyeti ve varlığı saklıdır. Dil, bir ulusun ruhunu yansıtır.” sözleriyle eleştirmiştir. Müslüman toplulukların Ruslaştırılma siyaseti, anadillerinde eğitim görmeye alışkın olan çocukların zihinsel gelişimlerini olumsuz yönde etkilemiştir (Haçidoğov, 2015; Tanrıverdi, 2017; Yıldız, 2017).

İslam eğitiminin yapılanmasındaki bir sonraki dönem 20 Kasım 1874’te, Müslümanlara ait okulların Eğitim Müdürlüklerinin kontrolü altına alınmasıyla başlamıştır. Bu dönemde, mektep ve medrese üzerindeki kontrol yetkisi, devlet müfettişlerine devredilmiştir. İlk olarak, teftiş memurlarının çıkardıkları sorunlardan dolayı Müslüman halkın yeni mektep veya medrese açması oldukça zorlaşmıştır. Çoğu mektep ve medrese sınıfların kalabalıklığı, yetersiz havalandırma ve harap yapıları nedeniyle, eğitim kurumlarında istenilen hijyenik koşulları sağlamadığı gerekçesiyle, müfettişler tarafından kapatılmaya çalışılmıştır. Müfettişlerin eğitim sürecinde kullanılan el yazması ve yabancı eserleri yasaklaması sıkıntılar yaratmış, mektep ve medreselerde yeteri kadar basılı kaynak olmadığı ve çoğunlukla el yazma eserler kullanıldığı için bu yasak din eğitime ciddi bir darbe indirmiştir. Ayrıca, yabancı yayınlara getirilen yasak da Müslüman ülkelerden Kur’an, Hadis ve diğer dini eserlerin satın alınmasını engellemiş, bu da ders kitaplarının ve öğretim materyallerinin yetersizliğini arttırmıştır. Özellikle de müfettişlerin dini meseleleri bilmemeleri, kurumların kontrolünü zorlaştırmış ve eğitim-öğretim sürecini önemli ölçüde yavaşlatmıştır (Haçidoğov, 2015, s. 69). Böylece, bu zor koşullar, neredeyse Müslüman okullarının eğitim faaliyetini imkânsız hâle getirmiş ve gençlerin din eğitimi almak için diğer Müslüman ülkelere gitmelerine sebep olmuştur. Müfettişler eliyle yürütülen bu devlet kontrolü uzun yıllar boyunca, sadece Kuzey Kafkasya bölgesinde değil, Rusya genelinde Müslüman eğitim kurumlarının gelişmesine engel olmuştur. Ancak Müslümanları zorla Ruslaştırma çabalarında Çarlık yönetimi başarılı olamamıştır.

Rus idaresinin Kuzey Kafkasya’da yürüttüğü eğitim politikasından memnun olmayan Müslüman aydınlar, halkın din eğitimini iyileştirme konusunda, geleneksel eğitim-öğretim yöntemlerini ve medreselerde okutulan derslerin çeşitliliğini yeniden düzenlemek için girişimde bulunmuşlardır. Müslümanlara ait okulları 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, toplumsal ihtiyaç ve taleplere göre değiştirme yönünde çalışmalar yürütmüşlerdir. İslam eğitim sisteminin yenilenmesi gerektiğini düşünen bazı aydınlar yeni bir eğitim modeli geliştirmeye çalışmışlardır. İsmail Gaspıralı’nın Tercüman gazetesindeki yazıları ve

Kuzey Kafkasya'da yenilikçi fikirleri yayma konusunda, Dağıstanlı Abusufyan Akayev tarafından aktif bir faaliyet yürütülmüştür. Ayrıca Dağıstan'daki yeni eğitim modelinin önde gelen destekçileri Kayaev, Alibekov, Abdullayev gibi aydınlar olmuştur. Akayev, eğitim sisteminin reformu konusunda Kuzey Kafkasya'da yaşayan halkların anadillerinde fikir ve ders kitapları yayınlamaya başlamıştır. Bu kitapların çoğu Türkçenin farklı lehçelerinde yayınlanmıştır. Arapça ve Türkçeye ek olarak Avar, Adige, Dargin, Kabardin, Lezgi, Osetin, een dillerinde de kitaplar basılmıştır. Abusufyan Akayev ve destekçilerinin başlattığı bu çalışmalara rağmen Ceditçilik fikri ve yeni eğitim modeli Kuzey Kafkasya'da yaygınlaşmamıştır. Örneğin, 1908'e geldiğinde halkın ogunluğunu Türkçe konuşanların oluşturduğu Dağıstan bölgesinde yalnızca sekiz yeni yöntem uygulayan okul açılmıştır. Kuzey Kafkasya'da Ceditiliğin tam manasıyla yayılmamasının nedeni, yalnızca arlık yönetiminin oluşturduğu engeller değildir. Bunun yanında, Kuzey Kafkasya Müslümanlarının Kırım ve Volga bölgesindeki Müslümanlarla iletişim bağlarının gelişmemiş olması başlıca sebepler arasında gösterilebilir (Mirzoyev & Donogo, 2015, ss. 44-45; Yarılkapov, 2002). Ceditçilik hareketinin Kuzey Kafkasya'daki başarısızlığının nedenleri ise ayrı bir araştırmayı gerektirmektedir.

3. Sovyet Döneminde Kuzey Kafkasya'da Din Eğitimi

şubat 1917 Devrimi arifesinde, Müslümanlar sosyo-ekonomik ve politik açıdan zor bir durumda bulunmaktaydı. İslam eğitiminde zm bekleyen sorunlar çoğalmış durumdaydı. Müslümanlar devrimin, Kafkasya'daki sorunları zeceğini, Rusya'daki tüm ulusların ve milletlerin eşit olacağını, uluslara kendi kaderlerini tayin etme hakkının tanınacağını, inançların, gelenek ve göreneklerin yaşatılacağını umut etmekteydiler. O zamana ait Sovyet verilerine göre, 1917 devriminden önce bölgede, yaklaşık iki bin cami ve medresede kırk bine yakın ğrenci din eğitimi görmekteydi (Sulayev, 2013, s. 51). Kuzey Kafkasya'da bulunan Müslümanlara ait okulların sayısı şubat 1917 devriminden sonra artmaya başlamıştı. Bu büyümede, devrim sonrası kurulan Kafkas Dağ Halkları Geçici Hkmetinin eğitim alanında yürüttüğü, Müslüman nüfusun ihtiyaını göz önünde bulunduran demokratik politikaları ve Bolşevik liderlerinin 1920'lerin başlarına kadar İslam'a ve din eğitimine karşı nispeten hoşgrl siyaseti etkili olmuştur.

Kafkasya'da yaşayan Müslümanlar, Mayıs 1917'de Kafkas Dağ Hkmeti Merkez Komitesi'nin, Müslümanların davalarına yönelik şeriat mahkemesi oluşturulmasını ve Vladikavkaz'da Kafkasya Müslümanları Dini İdaresi'nin teşekkülünü sevinç ve coşkuyla karşılamışlardır. Merkez Komite, hem laik hem de dini eğitimin yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi gerektiğini düşünerek, hkmetin şeriat Kurulu bünyesinde özel bir medrese

ve vakıf bölümü açmış, ayrıca her bölgede din görevlisi yetiştirecek bir medresenin açılmasını da uygun görmüştür. Yine, Vladikavkaz'da yüksek din eğitimi kurumu olarak Şeriat Bilimleri Hukuk Akademisi kurulması kararlaştırılmıştır. Kafkasya'nın farklı bölgelerinde yerel Alimler Meclisi oluşturulmuştur. Meclis toplantılarında eğitim ile ilgili, yeni din eğitimi kurumlarının açılması, müfredatların hazırlanması, eğitimin Arapça veya Türkçe yapılmasının gerekliliği vb. meseleler tartışılmıştır. Şubat devrimi sonrasında, Bolşevik Komünist ideologlarına güvenmiş olan Kafkasya Müslümanları, Sovyet iktidarının Kuzey Kafkasya'da tutunmasına ciddi destek vermiştir (Albogaçiyeva, 2019, s. 190).

Ekim Devrimi ile Bolşeviklerin iktidara gelmesi, Rusya'da din ve din eğitimi alanında büyük değişiklikler meydana getirmiştir. 20 Ocak 1918 tarihli, Kiliseyi devletten ve okuldan ayıran Sovyet hükümeti kararı, tüm devlet, kamu ve özel eğitim kurumlarında dini inançların düzenli olarak öğretilmesini kısıtlamıştır. Devlet Eğitim Komisyonu'nun 26 Eylül 1918 tarihli toplantısında, İslam eğitim kurumlarının Bolşevik ideolojisine uygun ders programları ve öğretim yöntemleri geliştirmeleri gerektiğine karar verilmiştir. Bölge halkı üzerinde Sovyet rejiminin konumunun güçlenmesinden önce, Bolşevik liderler bölgelerin ulusal ve dini özelliklerini dikkate almaya çalışmıştır. Yetkililer siyasi çıkarları için politikalarında İslam'a ilişkin ciddi tavizler vermişlerdir. Bu nedenle Sovyetlerin İslâm'a karşı yürüttükleri siyasal tavrı, devrimin tutunması açısından Müslümanlara karşı hoş görünme dönemi ve komünizmin esas yüzünü gösterdiği dönem olarak temelde iki aşamaya ayırmak mümkündür (Gülçür, 1996; Yusufoglu, 2019).

Sovyet devleti, iç savaşın zor yıllarında ve rejimin ilk dönemlerinde Rusya Müslümanlarının dini haklarına riayet etmek zorunda kalmıştır. Bu durum, resmî düzeydeki kararlara da yansımıştır. 6 Aralık 1922'de Rusya Halk Eğitim Bakanlığı'nın toplantısında, Müslümanlara ait okullarda dini inancın öğretilmesinin üzerine kabul edildiği genelgede, Müslüman halka vaaz veren, camilerde ve evlerde din dersi yürüten din görevlilerine yönelik baskı yapılması yasaklanmıştır. Özel kişiler tarafından gönüllü bağışlarla yapılan İslam okulları kapatılmamış, ancak bölgedeki devlet okullarında İslam'ın öğretilmesine izin verilmemiştir. Ayrıca tüm mektep ve medreselerin buldukları yerlerdeki halk eğitim müdürlüklerince tescil edilmesi zorunlu tutulmuştur. Rus asıllı olmayan vatandaşlara din eğitimi konularında verilen imtiyazlara bağlı olarak, 14 Şubat 1924 tarihli Bolşevik Merkez Komitesinin kararıyla SSCB'nin Müslüman bölgelerinde Müslüman okullarına izin verilmiştir. Sovyet hükümeti yerel koşulların özelliklerini göz önünde bulundurarak, 1925 yılına kadar Kur'an derslerinin yapılmasına mücadele etmiştir (Sulayev, 2013, ss. 52-53). Örneğin, 1 Şubat 1925 itibarıyla, yalnızca Dağıstan'da 644 mektep ve 175 medresede beş binden fazla öğrenci eğitim görmekteydi. Yaklaşık 75 bin nüfusu bulunan Çeçen-İnguş Özerk Bölgesi'nde 146 cami ve 32 medresede din eğitimi faaliyeti yapılmaktaydı (Tombak, 2011, ss. 363-364; Sadikov, 2009, s. 35). 1926 yılına kadar Müslüman okul sayısında artış görülmüş, SSCB genelinde 923 yeni Müslüman okulu açılmıştır. 1927'de Dağıstan'da müfettiş Sinelnikov önderliğinde araştırma yapan Komünist Partisi Merkez Komitesi

Komisyonu, bölgedeki dini okulların hl egemen olduğunu ve ğrenci sayısının Sovyet devlet okullarındaki ğrenci sayısını önemli ölçüde aştığını belirtmiştir. Bu nedenle, 18 Ağustos 1927'de Komnrist Partisi Merkez Komitesi SSCB'nin Müslüman nüfusuna sahip olan özerk bölgeleri ve cumhuriyetlerinde, ilkokul eğitimini devlet okulunda bitirmiş ve en az 14 yaşını doldurmuş olan kişilerin din eğitimi alabilmelerine izin veren bir kararnameyi kabul etmiştir (Sulayev, 2013, s. 54).

SSCB'de başlatılan büyük çaplı sanayileşme ve kültür devrimi kapsamında 1920'lerin sonlarında alınan kararlar, Bolşeviklerin Müslümanların dini hayatları üzerinde tam bir kontrol sağlama isteklerini yansıtılmaktadır. Sovyet iktidarının güçlenmesinin ardından dine karşı mücadele daha da artmaya başlamıştır. SSCB'nin genelinde olduğu gibi, Kuzey Kafkasya'da da tüm din eğitimi kurumları 8 Nisan 1929 tarihli Komnrist Partisi Merkez Komitesinin "Dini Kurumlar" hakkındaki kararı ile kapatılmaya başlanmıştır. Din ğretimi, yalnızca devlet okullarında değil, tüm kamu ve özel eğitim kurumlarında yasaklanmıştır (Sulayev, 2013, s. 54; Dualı, 2012). Özellikle de Merkez Komitesinin 18 Haziran 1929 tarihli İslam inancını öğretme yasağıyla ilgili kararnamesi, ülke genelinde mektep ve medreselerin kapatılmasını sağlamıştır. Müslüman okulların kapatılmasına, Sovyet devletinin, vakıf mülklere el koyması, din görevlilerine karşı baskı ve fiziksel şiddet uygulaması gibi sert önlemler de eşlik etmiştir. Dinle mücadele kampanyası doğrultusunda, 1 Mayıs 1937'ye kadar SSCB'de tek bir ibadethane ve din eğitimi kurumu kalmamış ve din kavramının kullanımının yasaklanması planlanmıştır. SSCB'nin her bölgesini etkileyen 1937'deki şiddet ve terör Kuzey Kafkasya'yı da teğet geçmemiştir. Neredeyse tüm dini liderler, bölgenin st düzey yetkilileri, köy başkanları ve din görevlileri tutuklanarak hapse atılmıştır. Halk üzerinde otoriteye sahip olan 800'den fazla din görevlisi Sibirya'ya sürgün edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı yılları, bölgedeki durumu daha da ağırlaştırmış, Çeçenler, İnguşlar, Darginler, Türkler ve diğer bazı halklar vatana ihanet suçlamasıyla Orta Asya'ya sürgün edilmişlerdir (Albogayeva, 2019, s. 191).

Sovyet politikası büyük ölçüde hedefine ulaşmıştır. Bu yıkıcı tutum, Dağistan ve een-İnguşetya'ya göre din eğitimi kurumlarının sayısı ve kalitesi açısından önemli derecede geride olan Kuzey-Batı Kafkasya bölgesinde etkisini daha fazla göstermiştir. Bununla birlikte yetkililerin tüm baskı ve yasaklarına rağmen, Kafkasya'nın dağlık bölgelerinde din eğitimi süreci durdurulamamıştır. Baskıdan kurtulan din görevlileri, yerel halkın desteğiyle gizlice ğrenci toplayarak, onlara İslami ilimleri okutmaya devam etmişlerdir. Medrese düzeyinde yüksek din ğretimi engellenmesine rağmen, evlerde Kur'an ve din dersleri uygulaması bölgenin çoğu yerinde varlığını sürdürmüştür. Din görevlileri sayesinde kapalı kapılar arkasında dini öğretiler ve uygulamalar yaşamaya devam etmiş ve yeni nesillere aktarılmıştır. Doğal olarak bölgede uygulanan baskıcı tutum, 20. yüzyılın ikinci yarısında İslam eğitimi kalitesinin keskin bir şekilde gerilemesine neden olmuştur. Bazı yerlerde hocalar, Kiril alfabesiyle yazılmış olan Kur'an üzerinde öğrencilere sure ve duaları okumayı öğretmek zorunda kalmıştır (Albogayeva, 2019). Yine de halk, hocalara ve din

görevlilerine karşı hürmet göstermeye devam etmiş, Arapça okuyabilen ve yazabilen bir kişi, her zaman saygı ile karşılanmıştır. Ayrıca, Kafkasya'nın dini ve kültürel hayatının bu zor dönemlerinde tarikatlar dinin korunmasında ve aktarılmasında özel bir rol oynamıştır. Tarikatlar sayesinde bölgede İslami bilgi ve geleneklerin korunması mümkün olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, İslam eğitimi konusunda bazı değişikliklere gidilmiştir. 1944'te KGB (Rus Devlet İstihbaratı), yasaklara rağmen gizli bir şekilde yapılmaya devam eden İslam eğitimi uygulamalarını devletin kontrolüne almak için bir dizi önlem almıştır. Şubat 1944'te, Komünist Partisi Merkez Komitesi "Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dini İdaresi'nin" kurulmasını, Taşkent'te 60 ve Buhara'da da 40 kişilik birer medresenin açılmasını uygun görmüştür. Bu kararlar sonucunda 1946'da Buhara'da Mir-Arab Medresesi, 1956 yılında da Taşkent'te Barakhon Medresesi çalışmaya başlamıştır. Daha sonra 1961 yılında Barakhon Medresesinin kapatılması ve yeniden 1971 yılında İmam el-Buhari adıyla dört yıllık İslam Enstitüsüne dönüştürülmesi ile SSCB topraklarında tek bir medrese kalmıştır. Mir-Arab Medresesinde eğitim 9 yıl sürmüş ve hem pozitif hem de din dersleri okutulmuştur (Dursun, 1993; Yusufoglu, 2019, ss. 39-40). Savaş sonrası yıllarda Buhara Mir Arap Medresesi ve Taşkent'teki İslam Enstitüsünde, sadece sayılı sayıda Kuzey Kafkasyalı okuyabilmiştir. Bunlar daha sonra Kuzey Kafkasya Müslümanları Dini İdaresi'nde görev almışlardır. Örneğin medrese mezunları arasında, Çeçenistan eski başkanı Ahmed Hacı Kadırov, Rusya Müftüleri Talgat Tacuddin ve Ravil Gaynutdin, Kafkasya Müslümanları Başkanı Allahşükür Paşazade de vardır. Kafkasya'dan Orta Asya'ya sürgün edilen Müslüman halk, rehabilitasyon öncesinde bu eğitim kurumlarında din eğitimi alma fırsatına sahip olamamıştır. Bu yasak ancak 10 yıl sonra, Stalin'in ölümünden bir müddet sonra ortadan kalkmıştır. 1 Ocak 1970'e gelindiğinde bölgede yüz elliden fazla gayri resmî meşit, gizli bir şekilde ibadet ve eğitim faaliyeti yürütmüştür. Müslümanlar arasında tanınmış, saygın din görevlilerinin çabalarıyla, yıkılmış olan camilerin restorasyonu ve bazı yerlerde de yeni camilerin inşası için yetkililerden izin alınmıştır. Eylül 1980'de, SSCB Bakanlar Kurulu'na bağlı Diyanet İşleri Konseyi ilk camileri tescil etmeye başlamıştır. Dinin yasallaşması zamanla olumlu sonuç vermeye başlamıştır. Bölgede 1989'dan itibaren İslam'ın gerçek anlamda canlanmaya başlaması, camilerin inşa edilmesine, ibadethanelerin restore edilmesine, dini kurumların açılmasına imkan tanımıştır. 27 Ocak 1990'da Kuzey Kafkasya Müslümanları toplantısında Bagautdin İsayev Kafkasya müftüsü olarak seçilmiştir. Bununla birlikte, Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri ilk defa kendi yerel müftülüklerini kurma ve müftülerini seçme şansını elde etmişlerdir.² "Perestrojka" dönemiyle din üzerindeki devlet kontrolünün kademeli olarak zayıflaması,

² Söz konusu Müftülükler şunlardır: Çeçen-İnguşetya Müslümanları Dini İdaresi 1989'da kurulmuş, Müftü olarak Şahid-Hacı Gazabayev seçilmiştir; Kabardina-Balkarya Müslümanları Dini İdaresi 1989'da kurulmuş, Müftü olarak Şafik Pşıhaçev seçilmiştir; Kuzey Osetya-Alanya Müslümanları Dini İdaresi 1990'da kurulmuş, Müftü olarak Canhot-Hacı Hakilayev seçilmiştir; Karaçay-Çerkes ve Stavropol Bölgesi Müslümanları Dini İdaresi 1990'da kurulmuş, Müftü olarak İsmail Berdiyev seçilmiştir.

Kuzey Kafkasya Müslümanlarının bölgedeki İslam eğitimi yeniden canlandırmasına imkn tanımıştır (Albogaçiyeva, 2019, ss. 192-193; Yarılkapov, 2002). Dinin ihyası maksadıyla, Müslümanların dini bilgilerinin seviyesini yükseltmeyi hedefleyen mektepler, medreseler, İslam enstitüleri ve niversiteler açılmıştır.

4. Günümüzde Kuzey Kafkasya'da İslam Eğitiminin Durumu

Sovyet sonrası dönemde Rusya'da dini alanda önemli değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. Rusya Federasyonu Anayasa'sının 14. maddesinde geçen, "*Rusya Federasyonu laik devlettir. Hiçbir din resmî ve zorunlu değildir. Tüm dinler devletten ayrıdır ve kanun karşısında eşitir.*", ibaresiyle din ve devlet ilişkisi konusunda yeni bir döneme girilmiştir (Konstitutsiya Rossiiskoy Federatsii, 2009, s. 8). Rusya'nın parçası olan Kuzey Kafkasya bölgesinde de bu dönemde yaşanan dini yükselişin ardından, giderek din eğitimi önem kazanmıştır. Bu dönemin en ayırt edici özelliği, dini kurumların sayısında hızlı büyümenin gerçekleşmesidir. Birkaç yıl içinde cami ve medrese sayısı kat be kat artmıştır. Örneğin, 1987-2006 yılları arasında, Dağistan'da kayıtlı dini kurum sayısı 27'den 599'a yükselmiş, 1.679 cami, 132 medrese ve 14 İslam niversitesi açılmıştır. İslam eğitiminin hızla yayılması aynı zamanda eleştirilere de neden olmuştur. 1990'lı yılların başlarında din eğitimi veren kurumların en önemli eksiği, Dini İdareler tarafından geliştirilen ve onaylanan bir ders programlarının olmamasıydı (Bobrovnikov, 2017, ss. 111-113; Navruzov, 2007, ss. 24-25). Her bir medresenin yöneticisi, kurumda kendi özel hedefleri doğrultusunda eğitim sürecini oluşturmaktaydı. İslam eğitim sürecinin düzenlenmesi, uygulanması ve sürdürülmesi yetkili hiçbir makam tarafından kontrol ve koordine edilmemiştir. Din eğitimi alanındaki bu durum, dinini renememiş bir toplumda aşırılığa eğilimli grupların ortaya kmasına neden olmuştur. Bu sebeple Rusya'daki bazı gler, dini kurumları İslam radikalizmini yaymakla ve Müslümanları saldırganlıkla suçlamıştır. Rusya'daki zor sosyo-ekonomik durum, manevi, ahlaki ve politik kriz, etnik ilişkilerin şiddetlenmesi, yolsuzluk, merkez hkmetin ulusal bölgelerdeki belirsiz politikası, bölgedeki jeopolitik dönüşümler ve din görevlilerinin düşük eğitim seviyesi gibi nedenler radikalleşmeyi çok daha kolaylaştırmıştır. Birinci (1994-1996) ve ikinci (1999-2009) een savaşından sonra, Kafkasya'da durum daha da zorlaşmış, militanlar toplumun arasına karışmıştır. Halkın düşük seviyedeki dini bilgileri, radikal grupların gençleri kendi saflarına çekmelerine fırsat tanımıştır. Bu zor dönemde din eğitimi konusunu ihmal etmek, öngörülemeyen sonuçları doğuracağı için, bölgedeki Müftülükler toplumun radikalleşmesinin önüne geçmek için, aktif bir şekilde mücadele vermişlerdir. Kuzey Kafkasya Cumhuriyetlerinde kurulan müftülükler, etkili ve koordineli bir çalışma yürütebilmek için tüm yerleşim yerlerine birer imam atamışlardır. Atanan bu imamların görevleri arasında, namazları kıldırarak, çeşitli dini törenleri yönetmek, dini konularda halkı aydınlatmak da yer almıştır. Aynı zamanda bölgede de bazı okullarda müfredata zorunlu din dersi konulmuş, hocalar halkı din konusunda aydınlatmaya başlamıştır (Albogaçiyeva, 2019, s. 195).

Sovyet sonrası dönemde tüm sıkıntı ve zor koşullara rağmen Kuzey Kafkasya'da İslam eğitim sistemi yeniden oluşturulmaya çalışılmıştır. Bölgedeki mevcut İslam eğitim sisteminin durumu ile ilgili bir bilgi eksikliği bulunmaktadır. Dolayısıyla burada, Sovyet sonrası din eğitiminin gelişimi ve mevcut durumu üzerinde durmak önem arz etmektedir. Günümüzde Kuzey Kafkasya'da mevcut olan din eğitimi sistemini daha net kavrayabilmek için din eğitimi uygulamalarına göz atmak gerekmektedir. Özetle din eğitimi uygulamaları aşağıdaki şekilde açıklanabilir:

a. İlk ve orta öğretim düzeyinde din eğitimi cami ve medreselerde yürütülmektedir. 1990'ların başında camilerde açılan ve Müslümanların temel dini bilgilerinin seviyesini yükseltmeyi hedefleyen Kur'an kurslarının sayısı hızla artmıştır. Camilerde hocalar, genellikle Arap alfabesini, Kur'anı ve namaz dualarını okumayı ve ezberlemeyi ve çeşitli ibadetleri yerine getirmeyi öğretmektedirler. Tarihte olduğu gibi, günümüz Kur'an kurslarında kesin olarak belirlenmiş bir eğitim süresi yoktur. Sayıları Kur'an kurslarından daha az olsa da, bölgede İslam eğitiminde orta öğretim düzeyinde dini öğretim veren medreselerin sayısı da artış göstermiştir (Yarlıkapov, 2003). 2012 yılında bölgede faaliyet gösteren 327 medresede dört binin üzerinde öğrenci eğitim görmekteydi. Bununla birlikte, medreselerdeki eğitim seviyesi devrim öncesi yıllarına göre daha düşüktür. Bunun da sebebi, İslam eğitiminin bu aşamasının tamamen tahrip edilmesidir. Medrese hocalarının büyük çoğunluğu eğitim bilimlerinin ilke ve yöntemlerine uygun bir eğitime sahip değildir. Ders kitapları ve öğretim materyallerinde ciddi eksikler ve yetersizlikler görülmektedir. Müfredatta pozitif bilimler yer almamaktadır. Yine de bazı istisnalar mevcuttur. Örneğin, Çeçenistan'da 1997'de kurulan Urus-Martan'daki medrese devlet okulu statüsüne sahiptir. Eğitim kurumu resmi olarak, Urus-Martan bölgesinin İslam Devlet Medresesi adını taşımaktadır. Medrese öğrencileri, dini ilimler (Kur'an, İtikad, Arapça, Tefsir, Hadis, İslam Hukuku) ile birlikte bilgisayar, Rusça ve İngilizce derslerini de almaktadır. Ayrıca, bölgede hafızlık eğitimi uygulamaları da bulunmaktadır. Söz konusu eğitim, medreselerin bünyesinde gerçekleştirildiği gibi müstakil hafız yetiştirmek üzere kurulmuş okullarda da yapılmaktadır. Örneğin, 2013 yılında İnguşetya Cumhuriyeti'nde hafız yetiştiren ilk Kur'an kursu açılmıştır. Okulda çoğunluğu Tacikistan'dan gelen hafız hocalar eğitim vermektedir. Okulda 9-13 yaşları arasında öğrenciler hafızlık yapmaktadır. Şimdiye kadar, 29 öğrenci hafızlık eğitimini başarıyla tamamlamıştır (Albogaçiyeva, 2019; Beyler, 2016; Muhetdinov, 2010, ss. 38-41).

b. Yüksek din eğitimi düzeyinde eğitim yürüten (İslam Enstitüleri ve İslam Üniversiteleri) öğretim kurumları iki çeşittir. Bunlardan bir kısmı, Rusya Müslümanları için din görevlisi yetiştiren ve aslında eğitim seviyesi açısından medreseden bir farkı olmayan müesseselerdir. Diğer bir kısmı da lisans seviyesinde dini ilimlerle birlikte, federal devlet eğitim standartlarının ön gördüğü dersleri de içeren müfredatları uygulayan yüksek din eğitimi kurumlarıdır. Bu kurumlara, gelecekte sadece din görevlisi olmayı düşünmeyip,

aynı zamanda devlet tarafından tanınan resmi bir diplomaya sahip olmak isteyen kişiler başvurmaktadır.

İslam enstitü ve üniversitelerinin açılışı din eğitimi konusunda bölge için yeni bir dönem başlatmıştır. İslam niversiteleri 1990'lı yıllardan itibaren, Kabardina-Balkarya, Çeçenistan, İnguşetya ve Karaçay-erkesya'da açılmaya başlamıştır. İslam niversitelerinin sayısının oldukça hızlı bir şekilde arttığı ve günümüzde 14'e ulaştığı Dağistan bu konuda da ön plana çıkmaktadır (Abdulayeva, 2011, ss. 134-135). Kuzey Kafkasya'da yüksek din ğretimi düzeyinde eğitim veren kurumların özelliklerini birkaç örnek vererek açıklamak doğru olacaktır. İlk olarak, Dağistan'ın en eski İslam niversitesi olma özelliğine sahip olan ve İmam şafi'nin adını taşıyan Dağistan İslam niversitesini rnek olarak göstermek mümkündür. Bu niversite 1990 yılında medrese olarak açılışı, 1991 yılında da enstitü olmuştur. Burası 1993'ten itibaren Dağistan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı'nda kayıtlı ve resmi bir niversite olarak faaliyet göstermektedir. Öğrenciler buraya dini bilgi seviyelerini ölçen bir mülakatla kabul edilmektedir. Mülakat sonuçlarına göre, başarılı olan öğrenciler doğrudan ikinci veya nc sınıfa yerleşebilmektedir. Üniversitede, İslami İlimler Fakültesi olmak üzere tek fakülte bulunmaktadır (Ustav, 2014). Eğitim süreci şafi mezhebine göre düzenlenmiş olup, ders kitapları olarak da çoğunluğu geçen yüzyılın başında basılan kitaplar kullanılmaktadır. Üniversitede 14 ğretim elemanı çalışmakta ve yaklaşık üçte biri kız ğrenci olmak üzere 250 ğrenci eğitim görmektedir. Öğretim Rusça ve Arapça olarak yapılmaktadır. Kurumda, Kur'an, Ahlak, Arapça, Tefsir, Hadis, İslam Tarihi, İslam Hukuku, Akaid, Rusça, Bilgisayar, Dağistan Tarihi, Mantık, Psikoloji gibi dersler okutulmaktadır. Üniversitede eğitim ücretsiz olup, eğitim süresi hazırlık sınıflarıyla birlikte yedi yıldır. Eğitim birinci ve ikinci ğretim şeklinde düzenlenmiş olup 4. ve 5. sınıfta, öğrenciler camilerde staj yapmaktadırlar. Üniversitenin kendi eğitim binası ve kütüphanesi bulunmakta olup, vatandaşların gönüllü bağışları sayesinde faaliyetlerini yürütmektedir. İmam şafi niversitesi, başta imam hatip olmak üzere din görevlisi ve Arapça ğretmeni yetiştirmektedir ("Universitet İmeni İmama şafii"). İmam şafi niversitesi, Kuzey Kafkasya'daki en iyi ve en donanımlı üniversitelerden birisi sayılmaktadır. Diğer bölgelerde açılan niversiteler genellikle gayrı resmi, maddi ve donanım olarak yetersiz şartlarda faaliyet yürütmeye çalışmaktadır.

Bölgede açılan bir başka niversite rneği de 1991 yılında Dağistan'ın Hasavyurt kentinde bir cami imamının evinde açtığı medresenin geliştirilmesiyle 2002 yılında kurulan İmam al-Eş'ari İslam niversitesidir. Üniversitede, hepsi yerli olan hocalar çalışmakta ve yalnız erkek öğrenciler okumaktadır. Eğitim Avarca ve Arapça yapılmaktadır. Yedi yaşını tamamlayanlar hazırlık bölümüne, orta okulu bitirenler de niversiteye kabul edilebilmektedirler ("İslamskiy Universitet İmeni İmama Aşari"). Günümüzde niversitede, devrim öncesi ve ilk Sovyet dönemi medreselerinde uygulanan müfredatın bir benzeri uygulanmaktadır. Öğrenciler, İmam Hatip veya İslami ilimler ğretmeni şeklinde, iki ana uzmanlık alanına göre yetiştirilmektedir. Eğitim kurumu medreseden

üniversiteye dönüşmesine rağmen, aslında orta dini öğretim seviyesinde klasik medrese eğitimi yapılmaktadır. İsim değişikliği dışında, yapısal ve içerik olarak medreseden farklı değildir (Navruzov, 2007, ss. 30-31; Ustav, 2013). Üniversitenin ana maddi kaynağını, yerli ve yabancı hayırseverlerin bağışları, yatırılan harc paraları ve çeşitli girişimcilik faaliyetlerinden elde edilen gelirler oluşturmaktadır. Dolayısıyla, buradaki üniversite kavramını alışık olduğumuz şekilde anlamak doğru olmaz.

2007’de Dağıstan’da kurulan Kuzey Kafkasya İslam Eğitim ve Bilim Üniversitesi de diğer bir yüksek din eğitimi kurumudur. Üniversitenin temel görevleri arasında, bölgedeki din eğitimi kurumlarının faaliyetlerinin koordinasyonu, bu kurumların eğitimsel ve örgütsel olarak desteklenmesi, din görevlilerinin ve eğitim kurumlarının öğretmenlerinin meslek içi eğitimlerini sağlamaktır. Üniversitede İlahiyat ve Uluslararası İlişkiler, Yabancı Diller (Arapça ve İngilizce), İktisat, Sanat ve Beşeri Bilimler şeklinde dört fakülte bulunmaktadır. Kurum, İslam ilahiyatçılarının yetiştirilmesinde devlet standardını uygulayan ve devlet akreditasyonunu elde eden bölgedeki ilk yenilikçi eğitim kurumlarından biridir. Tüm öğrenciler, seçtikleri uzmanlık alanına bakılmaksızın, din (İslam) ve dil (Arapça, İngilizce) eğitimine tabi tutulmaktadır. Örneğin, İktisat Fakültesi’nde devlet eğitim standardı çerçevesindeki ekonomik disiplinlere ek olarak, İslam ekonomi modeli incelenmektedir. Dilbilimcilerin yetiştirilmesinde, sadece edebi metinler okutmakla yetinilmeyip, aynı zamanda dini metinler ve kavramlar da verilmektedir. İslam Üniversitesi hem Rusya’da hem de yurtdışında eğitim kurumlarıyla iletişim ve ilişkiler kurmak için aktif olarak çalışmaktadır (Sadikov, 2009, s. 37).

Günümüzde İslam eğitiminin bir başka merkezi de kırktan fazla medresenin, Malgobek ve Sunja kentlerinde İslam Enstitülerinin bulunduğu İnguşetya Cumhuriyetidir. Nisan 1994’te İnguşetya’nın Sunja kentinde, Kral Abdul-Aziz Fahd adına bir İslam Enstitüsü açılmıştır. Geçen yıllar içinde kurumda yaklaşık 500 kişi yüksek öğretim görmüştür. Günümüzde Enstitüde, 150’den fazla öğrenci eğitim görmektedir. Kurumda “İmam Hatip” ve “Din Öğretmeni” branşında eğitim yürütülmektedir. Öğrenciler din derslerinin yanı sıra, Rusça, İnguşça, İngilizce, Rus tarihi ve sosyal bilimler gibi dersleri de okumaktadırlar (Albogaçiyeva, 2019, ss. 200-201; “İslamskiy İstitut”). Ayrıca, 2007 yılında Malgobek şehrinde İnguş İslam Üniversitesi kurulmuştur. Kız ve erkek öğrencilerin ayrı sınıflarda eğitim gördüğü üniversitenin eğitim programında Kur’an, Tefsir, Fıkıh, Arapça gibi derslerin yanı sıra, Rusça, İngilizce, Edebiyat, Hitabet ve sosyal bilimler dersleri de okutulmaktadır. İslam Üniversitesi bünyesinde bir de İslam Koleji bulunmaktadır. Kolejde eğitim Rusça, Arapça, İngilizce ve İnguşça dillerinde yapılmakta olup, orta öğretim programı uygulanmaktadır (“İnguşkiy İslamskiy Universitet”; Ustav, 2017).

Çeçenistan’da 1990 yılında Kurçaloy medresesi adıyla açılan, daha sonra ise İslam Enstitüsüne dönüştürülen kurum, bölgede açılan din eğitimi müesseselerinin bir başka örneğini oluşturmaktadır. Bugün enstitü, Ahmad Hacı Kadyrov Kurçaloy İslam Enstitüsü adını taşımaktadır. 2018 yılı itibarıyla enstitüde 332 öğrenci eğitim görmekteydi. Daha

nce de, enstitüden toplam 627 ğrenci mezun olmuştur (Tamayev, 2018). Enstitü, her yıl onlarca yeni ğrenci almaktadır. Bunların arasında yerli ğrenci olduğu gibi, Kafkasya'nın diğer cumhuriyetlerinden gelen öğrenciler de bulunmaktadır. Enstitüde, Kur'an, İtikad, Ahlak, Dinler Tarihi, Arapça, Tefsir, Hadis, İslam Tarihi, İslam Hukuku, Rusya Tarihi, Sosyal bilgiler gibi dersler okutulmaktadır. Çeçenistan Hkmetinin desteğiyle, enstitü için üç katlı yeni bir eğitim binası ve 150 yataklı ğrenci yurdu inşa edilmiştir (Tagayev, 2007, ss. 35-37).

Görüldüğü gibi, Kuzey Kafkasya'daki bütün din eğitimi kurumlarının yarısından fazlası Dağistan'da bulunmaktadır. Ancak bununla birlikte birçok İslam enstitüsü ve niversitesi henüz oluşum aşamasında olup, bu kurumların birçok yapısal meselesi çözüm beklemektedir. Maalesef günümüzde, Kuzey Kafkasya'da yüksek seviyede bir ilahiyat eğitimi sunabilecek İslam niversitesi sayısı oldukça azdır.

c. Okullarda verilen din dersleri, bölgedeki din eğitimi uygulamalarının bir diğer örneğidir. Rusya'da son yıllarda din eğitimi konusu ateşli tartişmalara neden olmuştur. Din dersinin birçok destekçisi olduğu gibi karşı çıkanı da olmuştur. şubat 2012'de Rusya Federasyonu Hkmeti, tüm okullarda okutulmak üzere Ortodoksluk, İslam, Budizm, Yahudi kültürü, Dünya dinlerinin kültürü ve Ahlak derslerinin müfredata dahil edilmesini kararlaştırmıştır. Öğrencilerin ve velilerin sayılan derslerin içinden birisini seçmesi zorunludur. Rusya'nın 19 blgesinde³ ilk iki yılda gerçekleştirilen pilot projeler, okulların ve ebeveynlerin din dersini düzenli bir şekilde almaya hazır olduklarını göstermiştir. Bugün, ğrencilerin % 42'si "Etik ve Ahlak Temelleri" dersini, % 29'u "Ortodoks Kültürünün Temelleri" dersini, % 18'si "Dünya Dinlerinin Kültürü" dersini, % 9'u "İslam Kültürünün Temelleri" dersini, % 1'i "Budist Kültürünün Temelleri" dersini ve % 1'i "Yahudi Kültürünün Temelleri" dersini seçmiş durumdadır (Sinyayeva & Smolitskiy, 2012). 1 Eylül 2015 tarihinden bu yana, Kuzey Kafkasya'nın Müslüman cumhuriyetlerindeki okullarda "İslam Kültürünün Temelleri" dersi eğitim programında zorunlu ders olarak yer almaktadır. Bölgenin bütün okullarında 5. sınıftan 11. sınıfa kadar haftada 2 saat İslam hakkında temel dini bilgilerin öğretildiği bu dersin içeriği şafii mezhebinin görüşlerine göre hazırlanmıştır. Söz konusu dersi okutacak nitelikli öğretmenleri yetiştirmek için, İslam Enstitülerinde din dersi ğretmenliği bölümleri açılmaya başlamıştır. Alan hocalarının yetersizliği nedeniyle, dışarıdan ücretli ğretmen olarak gelen hocalar, görev alabilmek için her yıl yapılan sınavda başarılı olmak zorundadır. Sınav komisyonu hem bölge Müftülüğü hem Eğitim Bakanlığı temsilcilerinden oluşmaktadır. Sınavı geçen bir ğretmen bir yıl boyunca din dersini okutma hakkı için bir sertifika almaktadır. Komisyon, bir yıl boyunca öğretmenin dersi öğretebilme seviyesini dikkate almakta ve yeni eğitim yılında devam edebilmesine karar vermektedir

³ Pilot proje kapsamında seçilen bölgeler: Yahudi zerk Bölgesi, Kamçatka, Penza, Udmurtya, vaşistan, Vologda, Kaliningrad, Krasnoyarsk, Novosibirsk, Tomsk, Kurgan, Sverdlovsk, Kostroma, Tambov, Tver, Kalmıkya, Karaçay-erkesya, Stavropol ve Çeçenistan'dır.

(Albogaçiyeva, 2019, ss. 197-198; Kozyrev, 2005, ss. 216-218). Bu uygulama, okullara radikal görüşlü insanların girmesini engellemek için başvurulmuş bir uygulamadır. Yetkililer, radikalizmle mücadele ve okullarda insani ve ahlaki ilkelerin eğitimi konusunda, din dersini en önemli hususlardan biri olarak görmektedirler.

d. Enstitü ve medreselere ek olarak, bölgede başka din eğitimi uygulamaları da bulunmaktadır. Bölgede, çeşitli dil kursları, kültür ve eğitim merkezleri adı altında din eğitimi faaliyeti yürütülmektedir. Örneğin, İnguşetya’da özel “Rassvet” (Şafak) kültür ve eğitim merkezi faaliyet göstermektedir. Merkezde kız ve erkek öğrencilerden oluşan yaklaşık 30-40 kişi Arapça ve Kur’an dersleri almaktadır. Bu kurs altı ile yedi ay sürmekte, öğrenci bu süre zarfında müfredata hâkim olamadığında, yeniden başlayacak olanların grubuna dahil edilmektedir. Bu grubun ise belirli bir eğitim süresi olmayıp, öğrenci programa hâkim olana kadar eğitimine devam etmektedir. Merkezde eğitim ücretli olup, dersler haftada üç kez yapılmaktadır (Albogaçiyeva, 2019, s. 202).

Kuzey Kafkasya’da önceden, üniversite düzeyinde bir İslam eğitimi mevcut değildi. Üniversite, enstitü, beş yıllık bir eğitim süresi, müfredat ve ders programları, sınav ve diploma gibi kavramlar İslam eğitimi pratiğine 20. yüzyılda, Sovyet eğitim sisteminden geçmiştir. Yeni uygulamalarla birlikte, İslam eğitimi kurumları kendi çalışmalarında devrim öncesi medreselerin önceliklerini, program ve ders kitaplarını korumuştur. Bununla birlikte, bugün İslam eğitim sistemi daha parçalı ve resmi hâle gelmiştir. Özetle Kuzey Kafkasya’da İslam eğitiminin modern hiyerarşik sistemi, özel Kur’an ve Arapça kurslarından, camilerde yapılan Kur’an ve din derslerinden, medrese eğitiminden, İslam Enstitü ve Üniversite öğretiminden oluşmaktadır. İslam eğitiminin ilk iki türü, yaygın din eğitimi şeklini oluşturmaktadır. Amacı ve doğası gereği, temel Arapça grameri, temel dini bilgilerin ve Kur’an okuma kurallarının öğretimini içermekte, öğrencilerinin sayısı ve yaş aralıkları sıklıkla değişmektedir. Medreseler ise esasen büyük merkez camilerin bünyesinde yerleşmişlerdir. Kur’an kurslarının aksine medreselerde daha kaliteli ve daha uzun süreli (genellikle üç ile beş yıl arası) bir din eğitimi yapılmaktadır. Bununla birlikte enstitü veya üniversite adını taşıyan birçok yüksek din öğretimi kurumu, seviye itibarıyla medrese eğitimine tekabül etmektedir.

5. Kuzey Kafkasya’da Din Eğitiminin Sorunları

Yukarıda anlatılanlardan, Sovyet sonrası dönemde Kuzey Kafkasya’da din eğitiminin sorunları nelerdir sorusu akla gelmektedir. Postsovyet dönemde dini kurumların sayısındaki hızlı büyümenin ardından, son on yılda bölgede büyüme yavaşlamış, hatta İslam eğitimi kurumlarının sayısında düşüş yaşanmıştır. Bu da din eğitimi sisteminin bir nevi istikrar kazandığını göstermektedir. Bununla birlikte kısa zaman içinde çok sayıda farklı düzeyde din eğitimi kurumunun açılması, elbette ki, eğitim kalitesi ve seviyesi konusunda zihinlerde soru işaretine yol açmaktadır. Sonuçta bugün, bölgedeki çoğu İslam eğitim kurumunun eğitim seviyesinin düşük olduğu da bir gerçektir. Sovyet baskısından

sonra, Kuzey Kafkasya'da din eğitimi kurumlarının ortalama eğitim seviyesinde düşüş yaşanmıştır. Bu nedenle mevcut sorunların başında Kuzey Kafkasya'daki din eğitimi kurumlarında uygulanan ders programlarının içeriğinin yetersiz olması gelmektedir. Çoğu din eğitimi kurumunda hla eski ğretim biçimleri ve yöntemleri uygulanmakta, eğitim sürecinde geçmiş yüzyılda hazırlanan ders kitapları kullanılmaktadır. Dağıstanlı din bilimcisi merashab Amirhanov'a göre, din eğitimi kurumlarının asıl sorununu, İslami ilimlerin tek taraflı öğretilmesi oluşturmaktadır. Ona göre, din eğitimi kurumlarında felsefe ve mantık gibi derslere çok az dikkat edilmekte, çoğunlukla temel İslami ilimlere ağırlık verilmektedir. Bu da beraberinde mevcut müfredatın devlet eğitim standartlarına uygunluğu sorununu doğurmaktadır (Nuhov, 2007, s. 32).

Din eğitimi kurumlarının teknik, eğitimsel, örgütsel birikiminin zayıflığının yanı sıra, kaliteli personel yetersizliği bir diğer sorunu oluşturmaktadır. Öğretim elemanlarının yeterli seviyeleri doğrudan eğitim sürecinin kalitesini etkilemektedir. Din dersi ğretmeni modern ğretim yöntemlerine, yetkin pedagoji ve psikoloji bilgisine sahip olmalıdır. Böyle bir bilgiye sahip olmayan hoca, eğitim sürecinde eski materyal ve yöntemleri kullanmak zorunda kalmakta ve dolayısıyla öğrencinin gelişimini sekteye uğratmaktadır (Nuhov, 2007, s. 33).

Bu nedenle Kuzey Kafkasyalı çok sayıda Müslüman genç, yurt dışında din eğitimi almayı tercih etmektedir. Müslüman gençlerin arasında yerli İslam eğitim kurumları pek prestijli görülmemektedir. Sovyetlerin dağılmasıyla yüzlerce genç, Arap lkeleri, Türkiye, Malezya ve Pakistan'daki İslam niversitelerinde okumak ve geniş dini bilgilere ve pratik Arapça'ya hâkim olmak için yurtdışına gitmektedir. Çoğu ğrenci, yetkili organların haberi olmadan turist ve hac vizesiyle yurtdışına gittikleri için gerçek sayı bilinmemektedir. Gençlerin yurtdışında çeşitli din eğitimi kurumlarında gördükleri eğitimin niteliğinin bilinmiyor olmasından dolayı Rus istihbaratı bu gençleri aşırılık yanlısı kişiler olarak değerlendirmektedir. Din eğitimlerini tamamladıktan sonra evlerine dönmekten korkarak, Arap lkelerinde kalanların sayısı da oldukça fazladır. Bu durum, öncelikle Suudi Arabistan niversitelerinde eğitim gören öğrenciler için geçerlidir. Ayrıca, Rusya'da Arap İslam niversitelerinin diplomalarının tanınmaması ve dolayısıyla işsiz kalacakları endişesiyle, mezunlar vatanlarına geri dönmekten çekinmektedir. Potansiyel alışma alanları olan devlet üniversitelerinin ve yerli din eğitimi kurumlarının kapıları onlara kapalıdır. Son zamanlarda, Rusya'da dini aşırılıkla mücadele kapsamında, din eğitimi görmek için yurtdışına ancak Din İşleri Komisyonunun kontrolü ve koordinasyonuyla gidilebildiği için Arap ülkelerine giden öğrencilerin sayısında düşüş görülmektedir (Navruzov, 2007, ss. 33-34).

İstihdam sorunu, aynı zamanda yerel İslam niversitelerinden mezun olanlar için de geçerli bir durumdur. Genellikle, mezunlar için tek fırsat ya camilerde imam, ya da medreselerde müderris olarak çalışmaktır. Uzmanlık alanında iç bulamayan gençler ise bu sefer devlet üniversitelerinde yeniden eğitim görmek zorunda kalmaktadır. İstihdam

konusundaki zorluklar, her şeyden önce, Rus devletinin laik yapısından kaynaklanmaktadır. Devlet kurumlarının, İslam üniversitelerinin diplomalarını tanımayor olması, din eğitimi kurumlarındaki müfredatın Rusya Eğitim Bakanlığı'nın devlet standardını karşılamıyor olmasına bağlıdır (Yarlıkapov, 2002, s. 24).

Din eğitim kurumlarının finansal kaynak meselesi bir diğer sorunu teşkil etmektedir. Eskiden dini kurumların geliri sadaka, zekat ve vakıf yardımları şeklinde halkın katkılarına dayanmaktaydı. Bugün ise eğitim kurumları daha çok sponsorların ve hayırseverlerin bağışlarıyla ayakta kalabilmektedir (Navruzov, 2006, s. 85). Devlet desteği ve düzenli gelir kaynağı olmadığı için her kurum kendi başına maddi sorunları çözmek için uğraşmaktadır. Finansal problemler ise eğitim öğretim sürecini ve kalitesini doğrudan etkilemektedir.

Bölgedeki din eğitiminin ayırt edici bir başka özelliği de İslam üniversitelerinin tarikatlarla yakın bağlantısının olmasıdır. Pek çok din eğitimi kurumu, tarikat şeyhlerinin adını taşımaktadır. Bazı üniversitelerde son sınıflara gelindiğinde, öğrencilerden tarikatın müridi olmaları beklenmektedir. Bir yandan, yüksek din eğitiminde tasavvuf bileşenin yer alması önemlidir, diğer yandan tarikat şeyhlerinin kendi aralarındaki anlaşmazlıkları, eğitim sürecini ve kurumlar arasındaki kardeşliği olumsuz yönde etkilemektedir. Cemaat liderleri birbirlerini kabul etmeyip, rakiplerini sahte şeyhler olarak ilan etmektedirler (Navruzov, 2006, ss. 83-84).

Diğer önemli konu, bölgedeki aşırılık yanlısı hareketlerin İslam eğitim sistemine girmeye çalışmalarıdır. Toplumun ve genç neslin din eğitimi yetersizliği, modern koşullarda tehlikeli hâle dönüşebilmektedir. Bu nedenle, din eğitiminin arttırılması, özellikle de etkili bir din eğitimi sisteminin oluşturulması aşırı ve antisosyal ideolojilerin önlenmesi için gerekli bir ihtiyaçtır (Sadikov, 2009, s. 38). Her millet için en büyük sorun cehalettir, dini konulardaki cehalet ise daha büyük bir sorundur. Dolayısıyla, mevcut sorunların farkına varılması ve çözümüne yardım edilmesi, kuşkusuz bölgede geleceğe daha bir ümitle bakılmasına yol açacaktır.

Kuzey Kafkasya'da Sovyet sonrası İslam eğitimi değerlendirirken, yukarıdaki faktörlerin tamamını dikkate almak gerekmektedir. Sorunlara rağmen, İslam eğitiminin halk arasında talep edilmediğini düşünmemek gerekir. Bölgede din eğitimine olan talep çok yüksektir. Bununla birlikte, genel olarak din alanında ve din eğitimindeki sorunların sadece dini kurumların sorunları olmadığını unutmamak gerekir. Burada devletin yardımı ve desteği olmadan, tespit edilen sorunların kısa sürede çözülmesi zor görülmektedir.

Sonuç

Kuzey Kafkasya'da İslam eğitimi, geçmişten günümüze toplumun hayatında büyük bir rol oynamıştır. 18.-19. yüzyıllara gelindiğinde, bölgede evlerde Kur'an derslerinden, mektep ve medrese eğitiminden oluşan aşamalı bir din eğitimi sistemi oluşmuştur. Çarlık Rusya'sının Müslüman bölgelerde yürüttükleri Ruslaştırma ve İslam eğitimi engelleme

siyaseti neticesinde, Müslüman nüfusun büyük bir kısmı, ancak asgari seviyede bir din eğitimi alabilmiştir. 19. yüzyılın sonlarında, Kuzey Kafkasya'daki İslam eğitim sisteminin bir durgunluk yaşadığı anlaşılmış, o zamanın aydınları, din eğitiminin yeniden yapılanmaya ihtiyacı olduğunu dşnmştir. Eğitim sisteminin zamanın gereksinimlerini karşılayabilmesi için yüzyıllarca değişmeyen ders kitaplarının yenilenmesi, ders müfredatının başka derslerle zenginleştirilmesi ve eski ğretim yöntemlerinin değiştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Ancak, Ceditçilik fikirleri ve bölgedeki Müslüman aydınlara, mektep ve medreselerin yenilenmesi gerektiği yönündeki görüşleri, Kuzey Kafkasya'da yaygın kabul görmemiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu durumun nedenleri müstakil bir araştırmayı gerektirmektedir.

Sovyet iktidarı yıllarında bozulan İslam eğitim sistemi, 20. yüzyılın sonlarında yeniden canlanma fırsatı yakalamıştır. Bölge halkı arasında İslam eğitimi odaklı, geniş bir din eğitimi çalışması yrtlmeye başlanmıştır. Kuzey Kafkasya'nın her bölgesinde camiler inşa edilmiş, medrese ve yüksek din ğretim kurumları açılmıştır. En önemli gelişme ise "İslam Kültürünün Temelleri" dersinin okul programına girmesi olmuştur. Bu ders, toplumun din eğitimi seviyesini arttırmada önemli bir işlev grmştir. Bununla birlikte, din eğitimi sisteminde hla zayıflıklar ve eksiklikler bulunmaktadır. Farklı nedenlerden dolayı İslam eğitiminde tam anlamda bir yapılanma henüz gerçekleşmemiştir. Sürecin zorluklarına rağmen, bölge cumhuriyetleri arasında İslam eğitim sisteminin belli lde Dağistan'da olduğunu söylemek mümkündür. Kuzey Kafkasya'nın geri kalan bölgelerinde İslam eğitimi süreci, geleneklerin kaybolması, birikmiş bir din eğitimi deneyiminin olmaması ve yetkili kadroların bulunmaması nedeniyle büyük zorluklarla karşılaşmaktadır. Bugün bölgedeki din eğitiminin canlanmasının asıl unsuru ve öncüsü olması gereken İslam niversiteleri, günümüzde hla medrese düzeyinde eğitim vermektedirler. Eğitimin kalitesi, Kuzey Kafkasya'daki İslam eğitimi kurumlarının temel sorunlarından olmaya devam etmektedir. Sovyet döneminde yüksek din ğretimi uygulamalarının neredeyse tamamen bozulmuş olması, günümüzde yerel dini liderlerin neden modern düzeyde bir din eğitimi sistemini oluşturamadıklarını ortaya koymaktadır. Yani, geçen yüzyılda ortadan kaldırılmış olan bir eğitim sistemini günümüzde yeniden oluşturmaya çalışmak, din eğitiminin temel meselesini teşkil etmektedir.

Rus devletinin, dini kurumların yabancı İslam eğitim merkezleriyle her türlü bağlantılarını şüpheli görmesi İslam eğitimindeki sorunu daha da çoğaltmaktadır. Vatandaşların yurtdışındaki İslam niversitelerinde aldıkları eğitim devlet yetkililerince ulusal güvenliğe karşı bir tehdit olarak görülmektedir. Yabancı eğitim kurumlarından mezun olanların, Kuzey Kafkasya'da din eğitimi kurumlarında çalışmalarına izin verilmemesi, yerel eğitim sisteminin verimsizliğini ve izolasyonunu daha da arttırmaktadır. Günümüzde Kuzey Kafkasya'nın yerel gerçekliklerine uyarlanmış zgn ve modern bir din eğitimi modeline ihtiyaç vardır. Bölge Müslümanları söz konusu sorunların üzümünde kabul edilebilir çeşitli yöntemler geliştirmeye çalışmaktadır. Son yıllarda, bölge Müslümanlarının, bu

sorunların çözümünde olumlu deneyimler kazanmış olmaları, geçmişte olduğu gibi günümüzde de güçlü ve başarılı bir İslam eğitimi sistemini oluşturabileceklerine olan inancı güçlendirmektedir.

Kaynakça

- Abdulayeva, M. (2011). İslamskoye Obrazovaniye v Dagestane: Kulturoloğičeskiy analiz. *Kulturologiya*, 8, 133-136.
- Abdurrazak Peler, G. Y. (2015). XX. Yüzyılın başında gönüllü bir Türkleşme örneği olarak Dağıstan. *Karadeniz Araştırmaları*, 45, 151-166.
- Adiloğlu, A. (2008). Karaçay Türklerinin İslâm dinini kabulü. *Turkish Studies*, 3(2) Spring, 12-32.
- Akhiyadov, M. (2020). Kuzey Kafkasya raporu: Kafkasya'da din, siyaset ve etnisite. *İNSAMER, Araştırma* 111, 1-46.
- Akpınar, Y. (2017). *İsmail Gaspiralı: Eğitim yazıları (Usûl-i Cedit Eğitim Hakkındaki Yazıları, Eserleri)*. Ankara: Ötügen.
- Albogaçiyeva, M.S.-G. (2019). İslamskoye Obrazovaniye v İnguşskom Obşestve: İstoriya i Sovremennost. *Minbar*, 12(1), 186-207.
- Aliyev, A. (2008). *Tarihi süreçte Dağıstan'da din*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Aydın, N., & Ergün, E. (2019). Kafkasya Gazavati ve Şeyh Şamil. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(12), 87-114.
- Azimli, D. (2017). XIX. Asrın başlarında Çar Rusyası'na karşı mücadelede "Nakşibendiye" tarikatı'nın rolü. İçinde VIII. *Uluslararası Atatürk Kongresi* (ss. 1691-1704). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Beyler, F. (2016). Rusya'da medreseler ve İslami eğitim-öğretim alanındaki faaliyetleri. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV(7), 88-103.
- Bobrovnikov, V. (2017). İslamskoye vozrojdeniye v Dagestane: Dvadsat pet let spustya. *İslamology*, 7(1), 106-121.
- Dualı, Ş. M. (2012). Rusya Müslümanları örneğinde din ve vicdan özgürlüğü sorunu. *Milel ve Nihal*, 9(1), 81-104.
- Dursun, D. (1993). Sovyetlerdeki Müslüman Türklerin sosyal yapısı üzerine bir çalışma. *Sosyoloji Konferanslar*, 24, 173-192.

- Emelyanova, N. (2003). XX. Yüzyılın birinci yarısında Kuzey Kafkas'ta (İnguşetya ve Osetya'da) sufilik. İçinde *III. Uluslararası Mevlana Kongresi* (ss. 129-134). Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Erkan, Ü. (2019). Rusya'da modernleşme hareketleri, Rusya Müslümanları ve İsmail Gaspıralı. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12(27), 758-776.
- Fedakar, C. (2001). Kuzey Kafkasya ve Çeçenler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 134, 81-92.
- Gülçür, M. K. (1996). *1917'den günüümüze Dağıstan'da din eğitimi ve öğretimi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Haıdogov, R.A. (2015). Rossiyskaya politika v oblasti Musulmaskogo obrazovaniya kontsa XIX naala XX vekov na severnom kavkaze. *İstoriçeskaya i Sotsialno Obrazovatel'naya Mysl*, 7(5), 67-71.
- İnguşskiy İslamskiy Universitet. Erişim: 22 Temmuz 2020. <http://ingislamuniver.ru> adresinden elde edilmiştir.
- İslamskiy İstitut. Erişim: 21 Temmuz 2020. <http://www.islamsunzha.ru/obinstitute> adresinden elde edilmiştir.
- İslamskiy Universitet İmeni İmama Aşari. Erişim: 22 Temmuz 2020. Adres: <http://www.ashari.ru> adresinden elde edilmiştir.
- Konstitutsiya Rossiiskoy Federatsii (2009). *Rusya federasyonu anayasası*. Moskova: Yuridieskaya Literatura.
- Kozyrev, T. (2005). Rusya okullarında din eğitiminin çağdaş durumu ve onun mezheplerarası modelinin perspektifleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLVI (1), 215-221.
- Krakovskiy, İ.Y. (1960). *Arabskaya literatura na severnom kavkaze*. (C. 6). Moskova: İzbranniye Soçineniya.
- Lemercier-Quelquejay, C. (1993). Kuzey Kafkasya'da tarikatlar. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, 226-242.
- Mirzoyev, ř.A., & Donogo, Z.M. (2015), Musulmanskaya sistema obrazovaniya v Dagestane: Novometodnaya şkola. *İzvestiya DGPU*, 2, 42-46.
- Muhetdinov, D. (2010). Sovremennoye medrese dlya sovremennoy ummi v rossiyi. *Filosofiya, Etika i Religiovedeniye*, 37-45.
- Navruzov, A. (2006). Perspektivi İslamskogo Obrazovaniya v Dagestane. *Obrazovaniye*, 78-89.

- Navruzov, A. (2007). Ziyayuşıye vısotı İslamskiye vuzı postsovetskogo Dagestana i mezhdunarodniye obrazovatelniye seti. *Tsentralnaya Aziya i Kavkaz*, 1(49), 24-36.
- Neflyaşeva, N. (2005). Kuzeybatı Kafkaslarda Adıgelerde İslam'ın yayılma tarihine dair. *Karadeniz Araştırmaları*, 7, 11-18.
- Nuhov, O. (2007). Problemi sovremennogo religioznogo obrazovaniya v respublike Dagestan. İ.K. Zagidullin (Ed), içinde II. *Vserossiyskaya Naučno-Praktičeskiaya Konferentsiya* (ss. 25-34). Kazan: İnnovatsiyi v Sisteme Religiznogo Obrazovaniya v Rossiya.
- Sadikov, M. (2009). İslamskoye Obrazovaniye v Dagestane: İstoriya i Sovremennost. *Minbar*, 2(4), 33-39.
- Sinyayeva Y., & Smolitskiy G. (2012, 14 Şubat). V Moskovskoy Oblasti Obyedinat Miroviye Religiyi. <http://www.iz.ru/news/515374> adresinden elde edilmiştir.
- Sulayev, İ.H. (2013). Gosudarstvennaya politika v Dagestane v oblasti Musulmanskogo obrazovaniya (pervaya tret XX v.) istoriko-pravovoy aspekt. *İslamovedeniye*, 2, 50-54.
- Şihaidov, A.R. (2010). Rasprostraneniye İslama v Dagestane. *İslamovedeniye*, 1, 31-50.
- Tagayev, S. (2007). Tseli i printsıpyı rabotı kurçaloyevskogo İslamskogo instituta imeni A. Kadırova. İ.K. Zagidullin (Ed), içinde II. *Vserossiyskaya Naučno-Praktičeskiaya Konferentsiya* (s. 35-38). Kazan: İnnovatsiyi v Sisteme Religiznogo Obrazovaniya v Rossiya.
- Tamayev, M. (2018, 8 Eylül). Perviy İslamskiy Vuz. *Gazeta*. <http://www.vesti95.ru/2018/09/perviyislamskiyvuz> adresinden elde edilmiştir.
- Tanrıverdi, M. (2017). Kafkasya'da Ruslaştırma siyaseti (XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl başları). *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 538-557.
- Tombak, F. (2011). 20. Yüzyıl Sovyet Rusya'sında sin, İslamiyet ve nüfus üzerine bir değerlendirme. *History Studies*, 3(2), 359-370.
- Universitet İmeni İmama Şafii. Erişim: 21 Temmuz 2020. Adres: <http://www.iuis.ru> adresinden elde edilmiştir.
- Uslar, P.K. (1887). *O Rasprostraneniye gramotnosti mejdu gortsami*. Tiflis: Etnografiya Kavkaza.
- Ustav, İslamskoy Religioznoy Organizatsiyi Uçrejdeniye Vısşego Profesionalnogo Religioznogo Obrazovaniya. "İslamskiy Universitet İmeni İmama Aşari". (2013). *İmam al-Eş'ari İslam Üniversitesinin Tüzüğü*. <http://www.ashari.ru/images/documents/ustav> adresinden elde edilmiştir.

- Ustav, İslamskoy Religioznoy Organizatsiyi Urejdeniye Vişşego Profesionalnogo Religioznogo Obrazovaniya. "Universitet İmeni İmama şafii". (2014). *İmam şafi Dağistan İslam niversitesinin Tüzüğü*. http://www.iuis.ru/svedeniya_ob_obrazovatelnoy_organizatsii/dokumentı_adresinden_elde_edilmiştir.
- Ustav, Religioznoy İslamskoy Obrazovatelnoy Organizatsiyi Vişşego Obrazovaniya "İnguşskiy İslamskiy Universitet İmeni Hamathana Hacı Barziyeva". (2017). *İnguş İslam niversitesinin Tüzüğü*. http://www.ingislamuniver.ru/wpcontent/uploads/2018/09_adresinden_elde_edilmiştir.
- Uyar, M. (2018). Dağistan tarihinin Türk tarihi ile ilişkisi ve Dağistan'ın Türkiye için nemi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 119(234), 217-233.
- Yarlıkapov, A. (2002). İslamskoye obrazovaniye na severnom Kavkaze v proşlom i v sastoyaşem. *Obrazovaniye*, 5-31.
- Yarlıkapov, A. (2003). Problemi vozrajdeniya İslamskogo obrazovaniya na severnom Kavkaze. *Tsentralnaya Aziya i Kavkaz*, 1, 49-57.
- Yıldız, Y. (2017). 18. Yüzyılda Rusya'nın Kuzey Kafkaska'yı Hristiyanlaştırma politikası. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18, 429-451.
- Yusufoğlu, A. E. (2019). *Kırgızistan'da din eğitimi*. Ankara: Sonçağ Akademi.